

Percepcija starije hrvatske povijesti u suvremenoj britanskoj historiografiji

Buga Zdjelar

Virovitica, Republika Hrvatska

Rad analizira članke povijesnih leksikona, rječnika, kronologija i drugih općih pregleda povijesti objavljenih u Britaniji u drugoj polovici 20. stoljeća te pronalazi sadržaje koji se tiču hrvatske prošlosti. Prateći percepciju povijesnih procesa na hrvatskom području od ranog srednjeg vijeka do sredine 19. stoljeća, rad vrednuje kvalitetu sadržaja, upozorava na nedovoljnu informativnost te upozorava na perifernu ulogu koja je pridana Hrvatskoj u spomenutom tipu literature.

Kao izvadak iz diplomskog rada obranjenog 2002. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, ovaj je rad zamišljen kao uvid u predodžbu koja o Hrvatskoj prevladava u britanskoj povijesnoj literaturi objavljenoj u drugoj polovici 20. stoljeća. Shvaćajući da su enciklopedijska i leksikonska izdanja najčešći izvor podataka za širu javnost, željelo se utvrditi kakvu će sliku o hrvatskoj prošlosti i identitetu pružiti preglednici poput povijesnih leksikona, atlasa, rječnika, kronologija i slične literature. Budući da je stručna literatura često nepoznata ili teže dostupna prosječnom čitatelju, zainteresirani će najprije posegnuti za općim preglednicima. Pritom postoji bojazan da su tekstovi opterećeni propustima i stereotipima, što se osobito može dogoditi u literaturi o zemljama koje su izvan svoga susjedstva relativno nepoznate, a takva je zasigurno Hrvatska.

Nadalje, pretpostavljajući da bi spomenuta literatura u svoje članke uvrstila ono što je osobito važno za nacionalnu povijest ili pak ono značajno u europskom kontekstu, ovom se analizom željelo upozoriti koji su to povijesni događaji, procesi ili osobe koje su zanimljive stranom promatraču hrvatske prošlosti. Ako je točna pretpostavka da se u općenite preglede povijesti Europe i svijeta uvrstavaju povijesni događaji većeg značenja, navedena zbivanja o hrvatskim zemljama ili nadilaze lokalni nacionalni značaj ili su produžetak europskih procesa koji su bili prisutni i u Hrvatskoj.

Literatura analizirana u ovom radu obuhvaća britanska izdanja između 1960. i 2000., a odabrana su po sljedećem kriteriju:

1. opći pregledi svjetske i europske povijesti, kao što su kronologije, leksikoni, povijesni atlas, rječnici povijesnog nazivlja i sl.;
2. opći pregledi pojedinih povijesnih razdoblja svjetske i europske povijesti (srednji vijek, ranomoderna povijest, povijest 19. stoljeća, povijest 20. stoljeća);

3. pregledi svjetske i europske povijesti u kraćim specifičnim razdobljima (pojedina stoljeća, vladarske epohe, najnovija prošlost).

Važna ograničavajuća okolnost u izboru literature jest dostupnost izvora u hrvatskim, napose zagrebačkim knjižnicama. Prvenstveno je pregledana literatura koju posjeduje Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.

Rad je koncipiran kronološki, od ranog srednjeg vijeka do sredine 19. stoljeća. U posebnim su odlomcima analizirane teme koje se redovito obrađuju i ponavljaju u pregledanoj literaturi. Upozorava se također na neke pogrešne interpretacije ili činjenične propuste te skreće pozornost na neprimjereno zaobiđene trenutke hrvatske povijesti.

1. PERCEPCIJA HRVATSKE SREDNJOVJEKOVNE POVIJESTI

Prodor barbarskih naroda prema jugu Europe obrađen je u gotovo svakom pregledu srednjovjekovne povijesti. Hrvati se ponegdje spominju poimence kao jedan od novodoseljenih naroda, iako se uglavnom govori o Slavenima bez razlikovanja slavenskih plemena i teritorija koja su nastanili. Leksikoni prenose kratke obavijesti o vremenu doseljenja slavenskih plemena na jug Europe te u njih ubrajaju skupinu Hrvata. O srednjovjekovnoj se povijesti informacije uglavnom iscrpljuju na obavijesti da je država toga slavenskog naroda početkom 12. stoljeća postala dio Ugarskoga Kraljevstva.

Slavenska se srednjovjekovna prošlost doživljava kao periferna za Europu. To se očituje u načinu na koji je obrađeno njihovo doseljenje u novu postojbinu. Možemo doznati da su Slaveni novi stanovnici velikog dijela europskog područja, ali mnogo više informacija o njihovim obilježjima teže je pronaći. Nedostaju konkretni podaci, npr. o smještaju pojedinih naroda, kulturnom naslijeđu ili o vladarskom ustroju njihovih plemenskih i državnih zajednica. Hrvati i drugi susjedni narodi svedeni su pod širi pojam Slavena; britanska historiografija nerado razdvaja najraniju povijest plemena jugoistočne Europe jednu od druge. Pod sintagmom *slavenski doseljenici* (*Slav settlers, Slav tribes*) možemo pretpostaviti podatke o počecima vlastite povijesti. Kada su podaci bogatiji, Hrvati, Srbi i Bugari jedini se od južnoslavenskih naroda poimence spominju.¹ Primjerice, navodi se da je nakon avarske vlasti slijedila dominacija Bugara na jugu Europe, a njihova prisutnost na granici Franačkog Carstva odijelila je Južne Slavene na jadranskoj obali od središnjeg dijela srodnih plemena na Sjeveru.²

Slaveni se općenito navode u vezi s bizantskim kulturnim krugom. Konstantinopol postaje *lonac za taljenje* došljaka, stranaca i barbara poput Huna, Arapa, Berbera, Slavena, Hrvata i Srba. Tako u nekim izvorima ostaje nejasno pripadaju li Hrvati i Srbi slavenskim narodima ili su oni zasebne skupine.

U novijim izdanjima srednjovjekovne povijesti, izdvojen je položaj doseljenih Hrvata uz obale Jadranskog mora na poprištu sukoba između Istoka i Zapada. Time ih se razlikuje od ostalih Južnih Slavena koji pripadaju bizantskom utjecajnom krugu. Hrvate se tretira kao pripadnike rimskog katoličanstva, za razliku od Srba koji su pripali krugu pravoslavnih naroda. Takva se crkvena distinkcija drži ključnim čimbenikom koji je prouzročio sve veće razlike među južnoslavenskim narodima.³

Spominjući susjedne srodne etničke skupine, možemo primijetiti da se Slovence vrlo rijetko izrijeckom nabraja među slavenskim narodima. Iako su podaci o najranijoj prošlosti Južnih Slavena općenito šturi i poopćeni, Slovence se u srednjem i novom vijeku ne primjećuje niti kao posebnu plemensku skupinu te se njihova prošlost do suvremenog doba uglavnom ne spominje.

¹ Esmond WRIGHT, *History of the world - Prehistory to the Renaissance*, London, 1969., 516.

² Isto, 2.

³ Geoffrey BARRACLOUGH, *The Crucible of the Middle Ages*, London, 1998., 170.

Hrvatsko područje istovremeno pripada trgovačkom i pomorskom svijetu Mediterana. Emporiji Egipta, Maroka, južne Španjolske i Italskog poluotoka, poput Genove, normanskog juga ili susjedne Venecije daleko nadmašuju značenje istočnojadranskih luka. Hrvatska obalna naselja nisu držana dovoljno važnim da bi se proučavala pojedinačno. Ona pripadaju neimenovanim "strateškim lukama i otocima razmjene i trgovine na Jadranu i Sredozemlju".⁴ Kontinentalna Hrvatska potpuno je utopljena u pojam *slavenskog prostora*, njezina je prošlost nedovoljno istražena i u našoj povijesnoj znanosti te se mnogo nije niti očekivalo od britanske literature. Zanimljiv je pokazatelj hrvatske posebnosti primjedba da u slavenskoj indoeuropskoj skupini jezika postoji više različitih podvrsta među kojima je nabrojen hrvatski.⁵ Podatke o Hrvatskoj u srednjem vijeku pronalazimo pod natuknicama *središnja Europa*, a u kasnijim razdobljima smještena je u skupinu naroda *južne Europe*. To znači da su zemljopisne odrednice prilagođene političkim okolnostima na spomenutom području.

1.1. Prve slavenske države

U literaturi je zabilježeno formiranje prvih slavenskih država. Hrvati se uz Srbe i Bugare spominju kao tvorci vlastitog kraljevstva. Nakon uspostavljanja slavenskog centra moći u Velikoj Moravskoj, na jugu je slavenskog područja utemeljena samostalna hrvatska kneževina u Dalmaciji.⁶

Izuzevši najnovija leksikonska izdanja u kojima su sudjelovali i hrvatski povjesničari, tekstovi ne sadrže podatke o povijesnim procesima, osobama, srednjovjekovnoj kulturnoj baštini i sličnim čimbenicima koje nacionalna historiografija ističe kao sastavnice ili pridonositelje kulturi zapadne Europe. Može se zaključiti da se o srednjovjekovnoj povijesti hrvatskih zemalja ukratko navode sljedeće pojave:

- doseljenje Hrvata kao slavenskog naroda u 7. stoljeću,
- postojanje hrvatskog srednjovjekovnog kraljevstva u 10. stoljeću,
- dolazak pod ugarsku krunu 1102.,
- početak mletačke vlasti nad Dalmacijom početkom 15. stoljeća.⁷

Iznimka je *Dictionary of the Middle Ages* koji u natuknici *Croatia* iscrpno i precizno donosi pregled prvih stoljeća hrvatske povijesti. Literatura rabljena u izradi članka obuhvaća radove N. Klaić, F. Šišića, F. Dvornika i drugih hrvatskih povjesničara, što dovoljno govori o kakvoći podataka. Budući da *Rječnik* pripada američkoj historiografiji, nećemo se vraćati na njegov sadržaj, iako ga je korisno spomenuti kao relevantan izvor podataka.

1.2. Kasni srednji vijek

Kraljevstvo kojem pripada Hrvatska poslije 1102. naziva se redovito Ugarskim Kraljevstvom. Ugarska je preuzela položaj dominantnog političkog čimbenika pa se hrvatske zemlje svode na zemljopisni pojam. U toj je političkoj zajednici prisutna sljedeća društvena situacija: postoji "podjela ugarskog društva (*society*) na ratnike Mađare, od kojih potječe većina plemićkih obitelji, i na podložne Slavene i Hrvate, koji su popunjavali niže i seosko stanovništvo, koje

⁴ C. V. WEDGWOOD, *The Spoils of Time*, New York, 1985., 254.

⁵ Christopher BROOKE, *Europe in the central Middle Ages*, London, 1987., 68.

⁶ Moss, H. St. L. B.; *The birth of the Middle Ages 395-814*, The folio Society, London, 1998., str. 198-199.

⁷ U *Kronologiji svjetske povijest* za rano srednjovjekovlje navode se sljedeće godine:

- 600. doseljavanje Srba i Hrvata u Ilirik
- 617. Slaveni zaposjedaju Balkan
- 1076. Zvonimir je okrunjen za kralja Hrvatske

G. S. P. FREEMAN-GRENVILLE, *Chronology of World History - A Calendar of Principal Events from 3000 BC to AD 1976*, London, 1978., 14.

kao takvo nikad nije bilo eliminirano ... Osvajanje Hrvatske Ugarskoj je donijelo značajno teritorijalno proširenje te izlaz na Jadransko more”.⁸ Takvim se pristupom zanemaruje svaki državno-pravni subjektivitet Kraljevina Hrvatske i Dalmacije, a zatim iskrivljuje slika društvene strukture, ako ne u Slavoniji, a onda sigurno u južnoj primorskoj Hrvatskoj.

Nakon uključivanje Hrvatskog Kraljevstva u zajednicu s Ugarskom početkom 12. stoljeća, Hrvatska se ne doživljava kao politički subjekt pa su informacije o hrvatskim prilikama sporedne ili ih uopće nema. Na zemljovidima se čitavo područje od Jadranskog mora do Poljske naziva Ugarskom Kraljevstvom (*Imperial Hungary, Kingdom of Hungary*).

Pokretači europskih povijesnih zbivanja nalaze se izvan Hrvatske, a naše ih se područje tiče kao objekt politike osvajanja ili očuvanja gospodarskih, strateških ili drugih interesa. Pristup prema Hrvatskoj za razdoblje kasnog srednjeg vijeka ilustrira sljedeća rečenica: “Tako je postojala nezavisna Hrvatska u 10. stoljeću, područje je bilo inkorporirano u sastav Ugarske od 1102. do 1918. i uživalo je određenu autonomiju posljednjih pedeset godina toga razdoblja”.⁹

Obavijesti koje bi se ticale hrvatskih zemalja kasnog srednjeg vijeka pojavljuju se ne zato što pripadaju hrvatskoj nacionalnoj povijesti, nego zato što su bitne za Ugarsko Kraljevstvo ili su općenito važne sastavnice onoga što pamti historiografija svih europskih naroda.

Budući da su križarski ratovi neizostavno obilježili zapadnoeuropsko srednjovjekovlje, a naš je Zadar bio cilj Četvrtog križarskog pohoda, o njegovu se zauzimanju 1202. može pronaći veći broj podataka. Bitno je u kakvom se kontekstu promatraju spomenuti događaji. Peripetije oko Zadra odvijale su se pod *pokroviteljstvom* Venecije i Francuske, jakih političkih čimbenika onog vremena, zbog čega i jesu uvrštene u preglede povijesti Europe. U suvremenoj se literaturi događaji doimaju kao da se najmanje tiču zadarskog stanovništva. Grad se u izvorima locira u Dalmaciju, Ugarsku ili na istočnu obalu Jadrana. “Zadar, kršćanski grad na jadranskoj obali, preoteli su križari mađarskom kralju”,¹⁰ izvještava *A History of Medieval Europe*.

Provala Mongola drugi je događaj europskog značenja, osobito važan za narode srednje i istočne Europe. U članku o godini 1241. *Chronology of World History* spominje kralja Belu IV. te opustošene krajeve, a između ostalog i Dalmaciju. Kraljevu bijegu u Trogir možemo zahvaliti što je Dalmacija primijećena u razdoblju koje je prilično škrto podacima o Hrvatskoj.

Hrvatske zemlje ne spominju se kao državne tvorevine ili upravna područja. Naziv Dalmacija rabi se ponajprije kao zemljopisni pojam. Poput Alpa, Jadranskog mora ili Balkanskog poluotoka, Dalmacija je područje doseljavanja Slavena, područje kojim je prošla Prva križarska vojna, granična regija europskog Istoka i Zapada. Ona je navedena u objašnjavanju procesa koji su inicijalno izvan nje same. Kakva je povijest Dalmacije ostaje u starijim izdanjima neispitano.¹¹ Doznajemo tek da je “Venecija u Dalmaciji i Albaniji držala važne teritorije poput Šibenika, Splita, Zadra i Budve ...”.¹² Krajem 15. stoljeća Venecija je “alarmirana usponom otomanske flote. Osobito 1498.-1499., kad je rat postao otvoren, a neprijateljstva se intenzivirala uzduž bojišta od Dalmacije do Moreje, Venecija se tužila na otomanske navale na Šibenik i Split”.¹³

⁸ E. WRIGHT, *History of the World - Prehistory*, 516.

⁹ G. S. P. FREEMAN-GRENVILLE, *Chronology of World history*, 107.

¹⁰ R. H. C. DAVIS, *A History of Medieval Europe*, New York, 1985., 348.

¹¹ Takav pristup pokazuju natuknice o vladavini ugarskih kraljeva: “Ludevit (Anžuvina) ostao je omiljeni kralj. Ugarsko plemstvo imalo je čast slijediti ga u pobjedama kada je ponovno osvojio Beograd ... protjerao Turke iz Bugarske te konačno primorao Mlečane da priznaju njegovu vrhovnu vlast nad Dalmacijom.” C. BROOKE, *Europe in the Middle Ages*, 294.

¹² G. R. ELTON, *The new Cambridge modern history, Voll. II, The Reformation 1520-1559*, London - New York, 1958., 402.

¹³ *Isto*, 403.

Stanovništvo Ugarskog Kraljevstva kao i teritorij poimlje se jedinstveno. Prema izvorima, smrt **Matije Korvina** izazvala je podijeljenost među Mađarima/Ugarima (*Hungarians*) oko izbora novog kralja, što je privuklo nove napade Osmanlija. Kada se, međutim, preciznije opisuju područje napadnuto Turcima, u tekstovima postoji razlikovanje između Ugarske (*Hungary*) i Hrvatske (*Croatia*): "Neprijateljstva su poprimila oblike masovnih upada ne samo izravno protiv Ugarske, nego također i protiv Hrvatske i austrijskih zemalja Štajerske, Kranjske i Koruške".¹⁴ Kada se obrađuju aktivnosti na dvoru, političko središte države jest Budim. Previranja u lokalnim središtima, a nas zanimaju ona hrvatska, ostala su potpuno izvan zanimanja britanskih povjesničara.

1.3. Drukčije o srednjem vijeku

Enciklopedija srednjega vijeka (*Encyclopedia of the Middle Ages*) objavljena 2000. donosi članke **Ivanke Petrović** i **Franje Šanjeka**. To su natuknice *Hrvati (Croats)*, *Dalmacija (Dalmatia)* i *Dubrovnik (Ragusa)* s pregledom najvažnijih povijesnih događaja i s osobitim osvrtom na kristijanizaciju hrvatskog područja. Hrvati su označeni kao narod čija kulturna baština pripada kršćanskoj civilizaciji, izdvajaju se antički gradovi kao nositelji kulturnog kontinuiteta, a područje *Regnum Croatorum* promatra se na razmeđu političkih i crkvenih jurisdikcija Franaka, Bizanta i rimskog pape te ujedno kao područje susreta dviju europskih kulturnih područja: grčko-istočne i latinsko-zapadne. Precizno je određeno područje srednjovjekovnog kraljevstva, politička individualnost nakon 1102., mletačka vlast u obalnom području, dalekosežnost posljedica Krbavske bitke 1493. te nakon toga položaj Hrvatske kao *antermurale christianitatis*.

Za Dalmaciju su također naznačene političke prilike poput franačke vlasti, bizantskog utjecaja, mletačke i hrvatske dominacije te počeci turskog napredovanja. Navode se poimence vladari Hrvatskog Kraljevstva, **Tomislav**, **Stjepan Držislav**, **Petar Krešimir** i **Demetrije Zvonimir**, društvene okolnosti prije i za vrijeme prevlasti Venecije, prisutnost slavenske i latinske liturgije i podaci o umjetničkoj ostavštini važnijih gradova.

Istaknut prostor članci osiguravaju srednjovjekovnoj pisanoj baštini počevši od hagiografskih tekstova splitske crkve te skriptorija dalmatinskih gradova, a nastavljajući se filozofskim, historiografskom i drugim znanstvenim radovima srednjovjekovnog latinizma. Opisana je specifičnost trojezične hrvatske pisane kulture i značenje crkvenih redova. Nije zaobidena niti sakralna arhitektura od rane romanike do renesanse, navedena su reprezentativna ostvarenja kiparstva, slikarstva (**Julije Klović**) i literature (**Jannus Pannonius**, **Marko Marulić**). Dodajmo ovom pregledu i natuknicu o Dubrovniku koja donosi podatke o njegovu smještaju, formiranju aristokratske republike, vrhovnim autoritetima grada te crkvenoj organizaciji. Spominje se trgovačko i prometno značenje Dubrovnika, osobito tijekom križarskih ratova.

Uglavnom, cjelovit pregled onog najbitnijeg što je obilježilo hrvatski srednji vijek čini *Enciklopediju srednjega vijeka* najkvalitetnijim izvorom podataka među literaturom odabranom za ovaj rad. Vrijedan je napredak da su autori članka hrvatski znanstvenici, a u literaturi navedenoj uz članke nabrojani su značajni radovi hrvatskih medijevalista. Međutim, većina tih izvornih radova nije prevedena na engleski.

¹⁴ Isto, 398.

2. HRVATSKA RANOMODERNA POVIJEST

2.1. Turci na pragu Hrvatske i Ugarske

U drugoj polovici 15. stoljeća Hrvatska se približavala novom razdoblju povijesnog razvitka: već se više od stotinu godina Turci prisutni u njezinu susjedstvu na jugoistoku Europe.

Vezano uz početke turske vlasti na području Ugarskog Kraljevstva britanska literatura ističe pohod sultana **Sulejmana**, napose Mohačku bitku 1526., sirenje habsburške vlasti u srednjoj Europi, osmanlijsku prijetnju Beču nekoliko godina kasnije te značenje **Ivana Zapolje** u političkim previranjima toga vremena. Hrvati se uz Mađare ubrajaju u bojovnike protiv turske vojske na granicama svojih pokrajina. Brojne su slavenske migracije prema sjeveru također bile posljedica turskog napredovanja.¹⁵

O osmanlijskom utjecaju tijekom višestoljetne vladavine na ovim područjima i o njegovom naslijeđu koje je prisutno do danas u nekim slavenskim zemljama dojmljiv je sljedeći zapis: "Turski je utjecaj i danas vidljiv kod većeg broja Albanaca-muslimana u Albaniji, Crnoj Gori i južnoj Srbiji, a također i kod bosanskih Muslimana. Oni su zanimljiv primjer naroda koji je po jeziku i rasi slavenski, ali vjerom muslimanski. Sljedbenici bogumilskog krivovjerja radije su potpali pod sultana, nego bili podvrgnuti papi".¹⁶ Bosansko krivovjerje nije poznato pod nazivom Crkva bosanska niti krstjani.

Područje Hrvatske ostaje tijekom 16. i 17. stoljeća poprištem turskih prodora u srednju Europu. Britanska historiografija opisuje one osmanlijske provale koje su imale dalekosežne posljedice za Austriju ili Ugarsku. Vezano uz njih pojavljuju se imena hrvatskih krajeva ili gradova: Slavonija, Dunav, Drava, Sava ili Bosut, gradovi Osijek i Varaždin, ta strateški važna uporišta uz granicu prema velikom europskom neprijatelju. Spominje se uključenost ugarskih i hrvatskih plemića u organiziranje obrane. Iako su bili službenici Austrije, sigurnost je njihove vlastite zemlje bila veća motivacija za ulazak u borbu, nego svjesna obrana kršćanskog svijeta.¹⁷ Zahvaljujući tome što su bili podložnici Austrije i ratnici na granici kršćanske Europe, a ne zbog toga što su branitelji vlastite male zemlje, njihova su imena danas zapamćena u literaturi iz europske povijesti. Britanska historiografija nije zainteresirana za junake lokalnih sukoba.

U knjizi *Habsburg and Bourbon Empire 1470. - 1720.* ugroženost od Turaka promatra se iz perspektive bečkog središta pa tekst općenito govori o turskoj opasnosti na Balkanu kao posljednjoj obrambenoj granici Svetog Rimskog Carstva. Nebitno je koji narodi ili zemlje zauzimaju izloženo područje. Glavni teret zaštite kršćanstva s tog položaja snosi car **Karlo V.**, habsburške istočne nasljedne zemlje bitne su utoliko što bi popuštanje habsburške obrane ugrozilo čitavu srednju Europu.¹⁸

No, odgovornost austrijskog vladara za obranu može se promatrati i bez prešućivanja lokalnih prilika. Tako *The New Cambridge Modern History* izvještava da je ugroženo bilo Hrvatsko Kraljevstvo **Ferdinanda Habsburškog** koje je preostalo kao "posljednje uporište kršćanskog vladara na Balkanu ... Istočni dio Kraljevstva bio je u turskim rukama ... zapadni dio Hrvatske i sjeverna Dalmacija činili su nesiguran sitan pojas kršćanskog teritorija koji se protezao do Jadranskog mora ... Hrvatski se sabor i dalje okupljao u Zagrebu, ali vlast je zemalja bila zapravo vojna,

¹⁵ William H. McNEILL, *Europe's Steppe Frontier 1500-1800*, Chicago-London, 1964., 43.

¹⁶ G. R. POTTER, *The New Cambridge Modern History, Voll. I, The Renaissance 1493-1520*, London - New York, 1957, 33.

¹⁷ *Isto*, 515-522.

¹⁸ ROGER LOCKNER, *Habsburg and Bourbon Europe 1470-1720*, London, 1990., 185.

njome je upravljao od kralja imenovani ban, 1648. bio je to veliki ugarski (*Hungarian*) vojnik i pjesnik Nikola Zrinski (*Miklós Zrínyi*).¹⁹

Za vrijeme kulminacije otomanske vlasti nad istočnom Europom britanska literatura pokazuje zanimanje za hrvatske prilike samo u pogledu granica i jurisdikcija nad pojedinim područjima. Pojačana je preciznost izvještaja o pograničnim krajevima. "Južno od Dunava i Drave ... prostirao se turski departman - sandžak, Bosna i Moreja tvore zasebna upravna područja", a "većina Hrvatske bila je pod vlašću Beča, dijelovi dalmatinske obale pod Venecijom, a Dubrovačka Republika, poput Soluna - važnih vrata balkanske trgovine - samo je plaćala tribut sultanu".²⁰ U takvim se okolnostima nabrajaju neki pojedinačni slučajevi turskih osvajanja ili uspjeha protiv osmanlijske vlasti: mletačko zaposjedanje Klisa, porazi turske flote u Dalmaciji, pobune Morlaka u zaleđu i slično.

2.2. Hrvatske zemlje u vrijeme dolaska pod vlast Habsburgovaca

Prvo pitanje koje se može postaviti jest kako se u literaturi percipira Hrvatsko Kraljevstvo uoči i u trenutku prihvaćanja habsburške krune te kakav joj je položaj pripisan u odnosu prema staroj ugarskoj zajednici i novoj habsburškoj prijestolnici.

Činjenica je da su zemlje krune Sv. Stjepana obuhvaćale dva zasebna kraljevstva Ugarsko i Hrvatsko. O tome britanska literatura nema jasan stav. U ponekim se izdanjima Hrvatska razlikuje od Ugarske, a za hrvatske se zemlje precizira da se sastoje od tri nepovezana dijela: Dalmacije, središnje Hrvatske i Slavonije.²¹ Takva se zasebnost ne može pratiti u svim izvorima.

Hrvatska je u tom vremenu većinom shvaćena kao cjelovit dio Ugarskog Kraljevstva pa bi se prilike u njoj mogle iščitati tek posredno, prepoznajući u zemljopisnim imenima hrvatska područja, a u pojmovima poput *Balkan*, *Ugarska*, *slavenski narodi* ili *kršćani* ono što se tiče i naših prilika. Sve to, dakako, postaje bespredmetno i Hrvatska će u kasnom srednjem vijeku za britanskog čitatelja vjerojatno ostati nepoznata zemlja.²²

Ipak, ne bi bilo točno tvrditi da u britanskoj literaturi vlada potpuno nerazumijevanje državno-pravnih odnosa na ugarsko-hrvatskom području. Hrvatska nije nestala. Opisujući širenje utjecaja Habsburgovaca u drugoj polovici 16. stoljeća *The History of the World - The Last Five Hundred Years* razlikuje krunovine Habsburške Monarhije. "Ferdinand je osigurao svoj izbor na češki i ugarski tron. Ali, habsburške su zemlje bile više dinamičan kompleks, nego država. Na završetku Tridesetogodišnjeg rata 1648., one su obuhvaćale kneževine njemačkog govornog područja Gornje Austrije, Donje Austrije, Štajerske, Koruške, Tirola i Kranjske, zatim Češko Kraljevstvo, Sveto Rimsko Carstvo, kao i onaj dio Kraljevstva Ugarske, Hrvatske i Dalmacije kojeg su uspjeli obraniti od Turaka".²³

U opsežnom višesveščanom *The New Cambridge Modern History* Hrvatska je obrađena temeljitije nego što to nude kronologije ili leksikoni pa donosi podatke o događajima koji su specifično hrvatski i odnose se samo na lokalne prilike. U njih svakako možemo uvrstiti bitku

¹⁹ F. L. CARSTER, *The New Cambridge Modern History, Voll. V, The Ascendancy of France 1648-1688*, London - New York, 1961., 477-478.

²⁰ J. S. BROMLEY, *The New Cambridge Modern History, Voll. VI, The Rise of Great Britain And Russia 1688-1715/25*, London - New York, 1970., 608.

²¹ G. R. ELTON, *The New Cambridge Modern History*, 465.

²² Hrvatska problematika na završetku ovog razdoblja jest/nije prisutna u britanskoj literaturi na sljedeći način: "... Ferdinand je bio izabrani kralj Češke i Ugarske, ali suparnička stranka mađarskog plemstva izabrala je vojvodu Zapolju za svoga kralja." ili "Sulejman je 1532. obnovio napad ... Umjesto da slijedi Dunav sjeverno prema Budimu i zapadno prema Beču, ušao je u Osijek (*Essek*) na rijeci Dravi i krenuo preko otvorenog područja direktno prema Beču.", R. LOCKNER, *Habsburg and Bourbon Europe 1470-1720*, 220.

²³ Esmond WRIGHT, *History of the World - Last Five Hundred Years*, London, 1969., 156.

na Krbavskom polju. "Prilikom turskog pohoda 1493. Hrvatska i Štajerska bile su temeljito opljačkane, a hrvatsko plemstvo gotovo uništeno 9. rujna kod Udbine".²⁴ Ovom izdanju nije stran podatak da je Kraljevstvo Hrvatske imalo vlastiti sabor. Evo kako *The New Cambridge Modern History* objašnjava položaj Hrvatske početkom 16. stoljeća: "Na prostoru koje nije bilo pod turskom okupacijom postojala su tri parlamenta: u Zagrebu, Dalmaciji i Slavoniji ... Ferdinand, kao neprijatelj parlamentarne vlasti, trudio se stvoriti vrhovni parlament za sve svoje oblasti ... Mogućnost da se za habsburške zemlje uspostavi *estates general* odbacio je ljubomorni partikularizam staleža pojedinih nacija".²⁵ U odlomku *Razvoj ustavnosti u istočnoj Europi (Constitutional development in Eastern Europe)* posebno je analiziran *Opus Tripartitum Istvána Verböczyja*. Hrvatska nije izostavljena jer treći dio *Tripartituma* govori o podređenim zakonodavnim tijelima: Hrvatskom i Erdeljskom saboru, okruzima, pokrajinama, kraljevskim i komorskim gradovima i gildama.

Dolazak Hrvatske pod vlast Habsburgovaca događaj je koji povijesni priručnici i kronologije nikako ne izostavljaju. Za razliku od iscrpne *The New Cambridge Modern History*, leksikoni postaju izvor pojednostavljenih i nepreciznih podataka. *The Guinness History Fact Book* kratko bilježi: "Nakon što su Turci osvojili Slavoniju 1526. ostatak je Hrvatske došao pod vlast austrijskih Habsburga, koji su uspostavili srpsku vojnu granicu (*Krajinu*) protiv daljnje turske ekspanzije".²⁶

Ako tvrdimo da Hrvatska nije nestala iz povijesnih izvora, onda prvenstveno mislimo na to da se njezino ime povremeno nabraja među ostalim zemljama Monarhije. Hrvatska je egzistencija tako ipak ostala zabilježena. U nasljednim habsburškim zemljama Austriji, Češkoj i Ugarskoj postojale su ekonomske vjerske i jezične razlike.²⁷ Kruna Sv. Stjepana uključivala je Ugarsku, Hrvatsku i Transilvaniju,²⁸ a nakon zaustavljanja turskih osvajanja na kraju 16. stoljeća Habsburgovci su vladali samo tijesnim pojasom Hrvatske, zatim nizinom između Drave i Dunava te planinskim predjelima gornje Ugarske.²⁹ Sama Ugarska predstavlja udarni primjer jezične različitosti sa svojim hrvatskim, mađarskim i slovačkim dijalektima.

Literatura neopterećeno naziva habsburške zemlje Austro-Ugarskom (*Austro-Hungary*) i za razdoblje prije 1867. Terminološka zbrka pojavljuje se u još nekim slučajevima o kojima će se govoriti kasnije.

2.3. Dalmacija

Dalmacija se povremeno pojavljuje u izvještajima o turskim napadima na mletačke posjede tijekom 16. i 17. stoljeća. Ono što redovito pouzdano doznajemo jest podatak da su neki dijelovi Dalmacije pod upravom Venecije, a znatni teritorij konstantno pritisnut turskim ratovima. "Novi je rat između Venecije i Turskog Carstva započeo 1537. Bezbrojna trvenja pojavila su se uzduž granica onih područja koja je Signoria i dalje držala na obalama Grčke, Albanije i Dalmacije".³⁰ Osim na Egejskom moru, događali su se sukobi i u Dalmaciji, gdje su Turci zauzeli neke gradove. "Turski pokušaj 1647. da zauzme Šibenik završio je porazom i Mlečani su nakon toga zauzeli neke važne utvrde, uključujući Drniš, Knin i Klis 1647.-1648. Do 1648. glavne su

²⁴ G. R. POTTER, *The New Cambridge Modern History*, 399.

²⁵ G. R. ELTON, *The New Cambridge Modern History*, 467.

²⁶ "Croatia", *The Guinness History Fact Book*, London, 1994., 110.

²⁷ R. LOCKNER, *Habsburg and Bourbon Europe*, 531.

²⁸ Donald KAGAN, Steven OZMENT, Frank M. TURNER, *The Western Heritage, Voll II: Since 1648*, New Jersey, 1995., 559.

²⁹ J. P. COOPER, *The New Cambridge Modern History, Voll. IV, A Decline of Spain and The Thirty Years War 1609-1648/59*, London - New York, 1970., 503.

³⁰ E. WRIGHT, *History of the World - Prehistory*, 282.

linije sukoba postale jasne, vodili su se na strateškim položajima između Mlečana i Turaka”.³¹ Prema tome, hrvatsko je stanovništvo u Dalmaciji potpuno isključeno iz spomenutih analiza i ovo se područje tretira iz perspektive upravitelja: Venecije ili Turskog Carstva.

2.4. Vojna granica

Vojna krajina (*military zone, military frontier*) pobuđuje u literaturi određenu pažnju. Ovaj je obrambeni sustav poseban ne samo po svom vojnom ustroju, nego i zbog zanimljivih društvenih odnosa. Sistem vojačenja kojim su se uspostavile specifične obveze zavisnosti prema vladaru, ali i posebna prava slobodnog raspolaganja imovinom i zemljom postaju predmet povijesnih istraživanja. Zato ćemo podatke o Vojnoj granici pronaći u odlomcima o društvenoj strukturi Habsburške Monarhije ili o nekim aspektima gospodarskog sustava.

U raspravi o usponu habsburške moći odnos između habsburškog cara i slavenskih graničara (*Slavic Grenzers*) u Slavoniji i Hrvatskoj poslužio je kao primjer dogovora između vladara i naroda. U području u kojem anarhija i apsolutizam postaju česta pojava u ranom 17. stoljeću, ovaj je sistem djelovao putem dodjele slobodne zemlje uzduž granice spram turske *Ugarske*, a za uzvrat je stanovništvo obvezivao na vojnu službu.

Podaci o ustroju i funkciji granice u Hrvatskoj sporadični su i nedosljedni.³² Konkretno promjene u životu stanovništva graničnog područja prema Turskom Carstvu spominje *The New Cambridge Modern History*: “Prisutnost agresivnih snaga (Turskog Carstva) na rubnim granicama Europe, usmjerila je ogromnu energiju prema obrani i dovela do prilagodavanja ratnim prilikama uzduž širokog pojasa od Poljske do Hrvatske, što je lišilo centralnu Europu nekih njezinih europskih kvaliteta”.³³ Austrijski su Habsburzi “uspjeli podići snažnu obrambenu prepreku prema Turcima. Austrijski nadvojvoda i kasniji car Ferdinand I. potaknuo je Nijemce, ali i slavenske i ugarske izbjeglice iz zemalja pod turskom vlašću da se nasele u pogranične kršćanske zone, jamčeći im vjerske i novčane povlastice u zamjenu za vojnu službu na granici. Iz tih pokusnih mjera proizišla je hrvatska i slovenska granica koje su se protezale od Jadrana, duž Une i Kupe te od tamo do gornjeg toka Save i Drave - bio je to obrambeni sustav opremljen tijekom vremena potpuno organiziranim vojnim aparatom koji se nakon 1578. financirao sam, uglavnom porezima raspisanim u Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj. Učinkovitija obrana omogućena kršćanskoj strani, zatim progresivno jačanje obrane granica i trajno vojačenje prebjeglih Slavena i Madara kao graničara (*limitanei*) značajno su pridonijeli nasilnoj reakciji bosanskih gazija (*Ghazis*), što je rezultiralo ratom 1593.”³⁴

Općenito se Vojna granica spominje kao jedinstvena obrambena zona prema Turskom Carstvu pa se kao dio toga austrijskog/habsburškog vojnog sustava u određenim aspektima zapaža i Hrvatska. “Austrijanci su uspostavili posebnu vojnu upravu uzduž čitave južne granice Ugarske (1644.-1702.). Lokalna je organizacija imala za model mnogo stariju hrvatsku *Militärgrenzen*, ali upravna je kontrola sada bila smještena u Beč, bez sudjelovanja polu-samostalnih provincijalnih sabora, kao što je to bio slučaj u Hrvatskoj. Srpski, hrvatski i u manjoj mjeri rumunjski vojnici-doseljenici dovedeni su na ta područja, organizirani u regimente, a izuzeti od uobičajenog opozivanja. Nadalje, brojčano značajna srpska zajednica utemeljena je u južnoj Ugarskoj gdje je uživala posebnu autonomiju pod upravom pravoslavnih biskupa i srpskih patrijarha”.³⁵

³¹ J. P. COOPER, *The New Cambridge Modern History*, 640.

³² W. McNEILL, *Europe's Steppe Frontier*, 91.

³³ G. R. ELTON, *The New Cambridge Modern History*, 21.

³⁴ R. B. WERNHAM, *The New Cambridge Modern History*, Voll. III, *The Counter-Reformation a Price Revolution 1559-1610*, London - New York, 1968., 360.-361.

³⁵ W. Mc NEILL, *Europe's Steppe Frontier*, 162.

Reforme upravnog sustava granice također objašnjava *The New Cambridge Modern History*. Osim formiranja Generalata - vojnih zona s lancem manjih graničnih ispostava i većih garnizona - tekst navodi sastav stanovništva, kolonizirane vojnike, mahom Srbe ili članove drugih slavenskih naroda te uzroke njihova iseljavanja iz domicilnog područja: loše životne uvjete, slabe žetve, epidemije, visoke poreze i drugo. Ističe se jak val migracija prema dunavskoj nizini iz zapadne Hrvatske 1715. Kada se razmatraju smjerovi novog napućivanja ugarske nizine, Hrvatska je više puta navedena kao područje iseljavanja.

Unutrašnje hrvatske prilike spominju se usputno, no literatura povremeno upozorava na Hrvatski sabor i njegove autonomne ovlasti pa se Hrvatska očito doživljava kao pokrajina habsburške krune s određenim stupnjem samouprave. "Hrvatski sabor u Zagrebu i ban ... na njegovu čelu inzistirali su na svojim pravima nad jednim dijelom Vojne granice na području Petrinje".³⁶ Slijedi objašnjenje banove funkcije: ban je hrvatski vojni zapovjednik - *Leutenant*. Analiza ugarsko-hrvatskih odnosa na početku 18. stoljeća ovdje je toliko precizna da se iznosi podatak o ugarskim zahtjevima za protezanjem njihovog ustava na granične zemlje poput Transilvanije i Vojne granice u Hrvatskoj. Takav zahtjev, međutim, nije potvrdila niti jedna zakonska odredba, a "Hrvatski je sabor (*Croatian Estates*) posebno zadržao svoja prava te se okrenuo radije Beču nego Požunu, kako je to bilo ranije".³⁷

Natuknice o Vojnoj krajini, sustavu od velike međunarodne ili barem međupokrajinske važnosti, postaju posrednici u prenošenju obavijesti o unutarnjim hrvatsko-mađarskim odnosima, o kojima je teško pronaći neposrednu informaciju.

Neki su izvori mnogo manje usredotočeni na značenje Vojne granice za lokalno stanovništvo ili za pokrajinske vlasti. Razlikujući dva teško uskladiva administrativna sistema - na nekađšnjem turskom teritoriju obnovljena je ustavna vlast Ugarske, Hrvatske i Erdelja, a granični pojas prema Turskoj pod izravnom je carskom upravom - odlomak *Austrijska sfera* (*Austrian Sphere*) u knjizi *Europe's Steppe Frontier* analizira isključivo mjere imperijalne vlasti, kreiranje novog društva, kolonizaciju, uspostavu novih gradova i sl. Tom je prilikom dotaknuta i Vojna granica za vrijeme vladavine Marije Terezije, a koja uključuje i hrvatsko područje. Budući da su u središtu interesa autora teksta odnosi između Dvorskog ratnog vijeća (*Hofskriegsrat*) u Beču i donjoaustrijskih staleža, reorganizacija se graničnih regimenti navodi usputno, područje granice u Hrvatskoj nije određeno, a stanovništvo se spominje isključivo pod općenitim pojmovima *Grenzer population*. Drugim riječima, većina podataka može biti korisna samo poznavateljima hrvatskih prilika.

2.5. Zrinski

Jedna od vodećih hrvatskih obitelji 17. stoljeću bili su grofovi Zrinski. *Rječnik svjetske povijesti* (*Dictionary of World History*) donosi članak o plemićkoj obitelji Zrinyi u Ugarskoj (*Hungary*) čiji je najslavniji predstavnik bio Nikola II. (Miklós). Nikolu je 1647. car Ferdinand III. imenovao za "bana ili potkralja (*viceroj*) Hrvatske, ali mu je životni cilj bio otjerati i Habsburge i Turke iz svoje zemlje. Pisao je političke i vojne eseje, a njegovo najpoznatije *Szigeti Veszdelem* (*Zauzeće sigetsko*) prvo je i najkvalitetnije djelo mađarske (*Hungary*) epske literature".³⁸ Spomenut je također Nikolin brat Petar, "uključen u intrige s Turcima i Francuzima protiv cara Leopolda, zbog čega je uhićen (1670.) i pogubljen (u travnju 1671.)".³⁹

³⁶ J. S. BROMLEY, *The New Cambridge Modern History*, 581.

³⁷ *Isto*, 586.

³⁸ "Zrinyi Family", *Dictionary of World History*, London, 1973., 1651.

³⁹ *Isto*, 1651.

U skladu s takvom predodžbom hrvatske tekstove u literaturi potkrjepljuje niz zemljovida koji poistovjećuju područja Ugarske i Hrvatske pod zajedničkim nazivom *Hungary*.

2.6. Sisačka bitka, prekretnica u turskom ratu?

Zapadna Ugarska i Hrvatska dočekale su kasno 16. stoljeće sa širokim pojasom opustošene zemlje. Narodne priče i predaja na kršćanskoj strani granice prenosile su sjećanja na lokalne heroje i ratnike ovoga trajnog sukoba.⁴⁰ Najvažnija je bitka u hrvatskom Stogodišnjem ratu s Turcima bila Bitka kod Siska 1593. Pobjeda koja je proglašena prekretnicom u hrvatsko-turskom ratu nema antologijsko značenje za europsku povijest. Zato se o njoj navodi tek nekoliko natuknica. *The New Cambridge History* opisuje je u kontekstu tzv. Malog rata (*Kleinkrieg*) na granici prema Turskom Carstvu. "Bitka kod Siska ozbiljno je poremetila napeto stanje mira koji su i nakon 1568, kada je sklopljeno primirje, narušavali nesmanjeni pljačkaški upadi na kršćanski teritorij ... Hasan Paša, bosanski beglerbeg, provalio je u Hrvatsku i opsjeo Sisak na rijeci Kupi 1591. te ponovno 1592." Britanski izvor dakako ne primjećuje da je ova bitka značila obrat u ratu Hrvata s Turcima. Bitno je, naime, to da su sultanu Muratu III. stigle vijesti da su bosanske postrojbe potučene uz velike gubitke u lipnju 1593. i da je Hasan-paša tom prilikom bio ubrojen među poginule. Sultan je Murat potom morao popustiti zahtjevima u Istanbulu i objaviti novi rat Austriji.

2.7. Uskoci

Osim činjenice da se Venecija u Dalmaciji našla okružena turskim susjedstvom, literatura iznosi još jedan problem koji je uznemirivao mletačku dominaciju na Jadranu - uskočko pitanje. Iako se gusari spominju kao uobičajena pojava toga doba na Mediteranu, neobično je da su baš uskoci uvršteni u povijesne preglede i izdvojeni u inače šturim izvještajima o prilikama na istočnoj obali Jadrana. Uskočko pitanje nije predstavljeno kao osobitost hrvatskog područja niti u tekstovima ima traga romantičarskim predodžbama o senjskim bojovnicima protiv omraženih Turaka i Mlečana. Uskoci su zanimljivi istraživačima europske povijesti samo zato što su u jednom trenutku postali povod novog tursko-mletačkog sukoba. "Argument za pokretanje novog (turskog) rata protiv Venecije ... bio je neuspjeh Signorije da obračuna s tzv. uskocima - bandom gusara koja je djelovala u Senju u Dalmaciji".⁴¹ U poglavlju o Mediteranu *The New Cambridge Modern History* rezervirao je odlomak o gusarenju na Sredozemlju. Uskoci nisu imenovani, ali je zabilježeno da su gusarske družine, doduše različite od stvarnih pirata, "bez crne zastave i redovitih sankcija za njihove akcije, bile uobičajene u krajevima gdje zemlja nije osiguravala zadovoljavajući životni standard, napose na dalmatinskoj i albanskoj obali".⁴²

2.8. Završetak turskih ratova

Kao što su hrvatska područja od kraja 15. stoljeća spominjana kao cilj turskih osvajanja, tako se dva stoljeća kasnije opisuju u etapama oslobođenja od osmanlijske dominacije. "Između 1685. i 1688. jednim od najvažnijih vojnih događaja 17. stoljeća dokinuta je turska okupacija Ugarske ... Dio je habsburških trupa napredovao iz Hrvatske u Bosnu, ... 1690.-1691. car se snažno i ne bez uspjeha borio na Dunavu, kao i u Transilvaniji, a Hrvati, Poljaci i Mlečani istovremeno su potiskivali Turke".⁴³ "1719. turski je sultan izgubio velika područja Ugarske i Transilvanije te Dalmacije i veličanstvenu crnogorsku luku Kotor".⁴⁴

⁴⁰ G. R. ELTON, *The New Cambridge Modern History*, 322.

⁴¹ R. B. WERNHAM, *The New Cambridge Modern History*, 352.-360.

⁴² *Isto*, 543.

⁴³ J. S. BROMLEY, *The New Cambridge Modern History*, 242.

⁴⁴ J. O. LINDSAY, *The New Cambridge Modern History*, Voll. VII, *The Old Regime 1731-1763*, London - New York, 1957, 627.

Budući da se Veliki turski rat osobito ticao Hrvatske, oslobođenje se njezinih teritorija opisuju među postignućima Svete lige. *Kronologija svjetske povijesti (Chronology of World History)* navodi godinu 1699. i kaže da je mir u Srijemskim Karlovcima značio kraj rata protiv Turaka. Možemo doznati da je Austrija, uz Ugarsku i Erdelj stekla Hrvatsku i Slavoniju. U dijelu izvora ne razlikuje se Ugarska i Hrvatska, pa u njima stoji da su Austrijanci protjerali Turke iz Ugarske, a Mlečani zaposjeli obalu Dalmacije.⁴⁵ Nakon što su Turci predali spomenuta područja, Habsburzi su konsolidirali svoju moć i utjecaj unutar vlastitih nasljednih posjeda. Ti su posjedi, između ostalog, uključivali i krunu Sv. Stjepana koja je obuhvaćala Ugarsku, Hrvatsku i Transilvaniju.⁴⁶

3. HRVATSKA U 18. STOLJEĆU

3.1. Kraljevine Hrvatska i Slavonija

Izvjestaji su o Hrvatskoj u 18. stoljeću rijetki i njezina se područja spominju povremeno i mahom u kontekstu habsburške politike. Vladavine **Marije Terezije** i njezina sina **Josipa II.** donijele su preinake u sustavu vladavine i upravi pa su se reforme ticale i hrvatskih zemalja. Spoznaje o susjednim zemljama Monarhije mogu se primijeniti i na Hrvatsku, ali ništa od specifičnih hrvatskih prilika ne uspijevamo pronaći. U odlomcima o vlasti i upravi, Hrvatska počesto nije utjecajni čimbenik. Stoga se čitavo područje nasljednih habsburških zemalja istočno od granica Njemačkog Carstva i dalje naziva isključivo Ugarskom. Ime Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije spominje se u opisima ugarskog teritorija, ne zato da bi se izvijestilo o povijesnim procesima u Hrvatskoj, nego da bi se objasnile nove prilike u Kraljevini Ugarskoj nakon dokidanja turske kontrole.⁴⁷

Literatura je zabavljena zapadnoeuropskim političkim kombinacijama 18. stoljeća i Hrvatska je navedena u onim slučajevima koji su bili presudni za Beč, a ujedno mijenjali prilike na periferiji Monarhije. Među takvim događajima sigurno je osiguranje habsburškog prijestolja takozvanom Pragmatičnom sankcijom.

Budući da ženski nasljednik ni u kom slučaju nije mogao preuzeti carsku krunu, osiguranje barem austrijskog naslijeđa bilo je važna briga cara **Kralja VI.** U takvim okolnostima literatura obavještava o hrvatskom poticaju za uvođenje izbornog prava na ženskog nasljednika kraljevske krune. Hrvatska nije u središtu zbivanja pa se ne uočavaju uzroci takve hrvatske inicijative. Pitanje je naslijeđa, govore izvori, "osvanulo spontano, od strane Hrvatskog sabora, koji je uputio svoje zastupnike u Ugarskom parlamentu neka izraze spremnosti da, ako (ugarska) nacija obnovi svoje izborno pravo, oni izaberu ženskog člana kuće Habsburg, koji bi već bio vladar Štajerske, Koruške i Kranjske, tj. onih područja Austrije koja su nekoć bila povezana s Hrvatskom u obrambene svrhe".⁴⁸

Marija Terezija i Josip II. reformirali su Austriju i ojačali višejezičnu habsburšku državu. Ovaj se pomak najprije odnosi na Austriju, Ugarsku i Češku, ali također je obuhvaćao i poljske, hrvatske, slovačke, slovenske i talijanske pokrajine. Hrvatska je u literaturi poslužila kao primjer zemlje u kojoj preinake prosvijećenog apsolutizma nisu osobito uspjele. "Nakon što su uvjeti u Hrvatskoj i Temišvarskom banatu bili uređeni, primijenjen je urbar na čitavo Ugarsko Kraljevstvo".⁴⁹ Govoreći o učinkovitosti nove uprave *Europe's Steppe Frontier* svrstava Hrvatsku u

⁴⁵ F. L. CARSTER, *The New Cambridge Modern History*, 517.

⁴⁶ KAGAN, OZMENT, TURNER, *The Western Heritage*, 599.

⁴⁷ Jeremy BLAKE, *Eighteenth Century Europe 1700-1789*, Macmillan History of Europe, London, 1990., 361.

⁴⁸ J. O. LINDSAY, *The New Cambridge Modern History*, 393.

⁴⁹ J. BLAKE, *Eighteenth Century*, 128.

one dijelove Monarhije u kojima se gospodarski razvoj nije znatnije osjetio. Članak govori da se za razliku od ekonomskog, točnije poljoprivrednog napretka u dijelu graničnih austrijskih zemalja, ništa slično nije dogodilo u glavnim podunavskim uporištima. "U Ugarskoj, Hrvatskoj i Transilvaniji tradicionalna ustavna praksa spriječila je svježiu administrativnu inicijativu, ekonomsko ulaganje plemićkog i veleposjedničkog sloja bilo je sporadično, a kao središnji problem zadržao se zapostavljeni transport".⁵⁰

Hrvatska se prema tome percipira kao gospodarski zaostala zemlja. Otkad će Europa i svijet ući u industrijsku revoluciju, a ekonomski status postati središnje obilježje neke države, Hrvatska će u usporedbi s ostalim zapadnim krajevima Monarhije biti obilježena neslavnim gospodarskim stanjem. Odnos će se promijeniti nakon Prvog svjetskog rata, kad umjesto ekonomske zaostalosti, Hrvatska zauzima status jedne od naprednijih, ali i dalje nimalo zadovoljnjih pokrajina nove državne zajednice.

Kao što pokazuju reference u prethodnim odlomcima, najizdašniji izvor obavijesti jest *The New Cambridge Modern History*. To ujedno znači da britanska historiografska izdanja vrlo rijetko izdvajaju poneku rečenicu o Hrvatskoj novovjekovnoj povijesti. Relativno dugotrajno povijesno razdoblje i najveći dio inače dinamičnih stoljeća hrvatske prošlosti svedeni su na manji broj nepovezanih natuknica.

3.2. Istra

Istra je predstavljena kao tradicionalno venecijanski posjed. Mletačka je obala jednako kao i habsburška unutrašnjost marginalno područje tih država. Političko značenje tijekom 18. stoljeća Istra dobiva samo u vrijeme lokalnih pobuna i nereda. Tako se spominje glad kao ozbiljan problem jer je nezadovoljstvo stanovništva moglo prouzrokovati socijalne nemire, što se i dogodilo izbijanjem bune 1716.⁵¹

3.3. Rijeka

U literaturi se sada pojavljuje i grad Rijeka. Budući da je njezina luka, uz onu tršćansku, bila važan trgovački izlaz prema moru, austrijska je politika afirmacijom tih gradova definitivno prekinula venecijanski monopol nad jadranskim prometom. U odlomku *Austrijski Habsburgovci (The Austrian Habsburgs)*, u kojem se mogu pročitati obavijesti o hrvatskim krajevima, iznose se podaci o napretku gradova i izgradnji cesta. "Karlo VI. proglasio je 1719. Trst i Rijeku slobodnim lukama ... unaprijedio je cestovne komunikacije ... preko prijevoja Semmering od Beča i Bečkog Novog Mjesta do mora, a kasnije izgradnjom Karoliške ceste (*Via Carolina, Karlstrass*) kroz Hrvatsku, on je Ugarskoj omogućio pristup obali".⁵²

4. DEVETNAESTO STOLJEĆE - OTVARANJE NACIONALNOG PITANJA

Za razliku od ranijih stoljeća, za koja su tražene obavijesti u tekstovima usputne i pronalazimo ih u pojedinačnim rečenicama i u poglavljima koja se ne tiču neposredno Hrvatske, nego prilika u vladarskim središtima izvan našeg područja, za 19. i 20. stoljeće podaci su cjelovitiji. Natuknice u povijesnim rječnicima, kronologijama i sličnim priručnicima obično počinju s 19. stoljećem, a usredotočuju se na događaje posljednjih desetljeća. Hrvate se uz ostale nezadovoljne narode sve više opisuje kao politički čimbenik područja na kojem žive.

⁵⁰ W. H. McNEILL, *Europe's Steppe Frontier*, 251.

⁵¹ J. BLAKE, *Eighteenth Century Europe*, 8.

⁵² J. S. BROMLEY, *The New Cambridge Modern History*, 604.

Povijest Hrvatske u 19. stoljeću za britansku je historiografiju zanimljiva u određenim kraćim razdobljima koja su prijelomnice europske povijesti ili povijesti Habsburške Monarhije. Donekle, poput Zrinskih u 17. stoljeću, sada se ponovno spominju istaknute povijesne osobe, najčešće **Jelačić** i **Strossmayer**. Može se primijetiti nekoliko ključnih događaja 19. stoljeća koje literatura redovito prezentira:

- **Napoleonova** vlast i Ilirske provincije,
- ilirizam u kontekstu slavenskog pitanja,
- **Metternichov** sustav i njegova primjena na periferiji Monarhije,
- revolucija 1848. s obzirom na ulogu Josipa Jelačića više kao carskog zapovjednika, nego kao hrvatskog bana,
- politički dogovori 1867./68. i mjesto Hrvatske u preustroju Monarhije.

4.1. Dalmacija i Dubrovnik

Što se tiče Dalmacije, izvori neizostavno navode prestanak mletačke vlasti te dolazak Dalmacije pod Napoleona i Austriju. Zapažaju se tradicionalno čvršće veze dalmatinskog stanovništva prema Italiji nego prema Mađarskoj, Austriji ili pak kontinentalnoj Hrvatskoj. Što se tiče austrijske vlasti, znakovit je aspekt carske politike bilo protežiranje talijanske manjine tijekom čitavog 19. stoljeća. Posebno mjesto zauzima Dubrovnik. Njegov slobodni status do 1806. objašnjava se terminima poput *independent city - state* ili *selfgoverning city* s većim stupnjem samostalnosti. Zanimanje za Dubrovnik pojavljuje se zbog trenutka u kojem je ta samostalnost izgubljena. Nakon dokidanja francuske uprave, obavijesti o Dubrovniku prestaju sve do kraja 20. stoljeća i stradanja u Domovinskom ratu.

4.2. Ilirske provincije

Definiranje područja i statusa Ilirskih provincija ostaje u priručnicima neprecizno, iako je jasno da ovu upravnu jedinicu valja vezivati uz vlast Napoleonove Francuske. Teritorijalni opseg Ilirskih provincija ponegdje se poistovjećuje s područjem Dalmacije,⁵³ no uglavnom se drži da su to austrijski posjedi (*Austrian possessions*) između rijeke Save i Jadrana koji su nakon francuske uprave restaurirani pod austrijsku kontrolu.⁵⁴ Bilješke o Ilirskim provincijama, također nazivanim *Illyrian Republic*, najčešće su usputne. Uz Batavijsku, Helvetsku i Cisalpinsku republiku, dalmatinska se obala spominje kao primjer napoleonske uprave pod kojom je određeno područje zadržavalo zaseban identitet.⁵⁵

The Longman Handbook of Modern European History preciznije određuje područje Ilirskih provincija - one obuhvaćaju Korušku, Kranjsku, Trst, Dalmaciju i Kotor. Priručnik također prenosi odluke Bečkog kongresa iz 1815., prilikom kojeg nastaju, kako navodi, *Kraljevstvo Ilirija i Dalmacija (Kingdoms Illyria and Dalmatia)*.⁵⁶

Koliko god bile učestale, bilješke o francuskoj upravi nad dijelom hrvatskog područja početkom 19. stoljeća ne idu mnogo dalje od prostornog smještaja i datacije Ilirskih provincija.

⁵³ "Croatia", *The Guinness History Fact Book*, 110.

⁵⁴ E. WRIGHT, *History of the World - Last Five Hundred Years*, 340.-349.

⁵⁵ Asa BRIGGS, *The nineteenth Century, the contradictions of progress*, New York, 1985., 154.

⁵⁶ Cris COOK, John STEVENSON, *The Longman Handbook of Modern European History 1763-1985*, London - New York, 1989., 66.

4.3. Hrvatska u kontekstu istočnog pitanja

Istočno pitanje drži se značajnom preokupacijom Metternichove vanjske politike. *The Age of Transformation* analizira ovaj odsječak austrijske politike 20-ih godina 19. stoljeća te na svoj način pripisuje značenje Hrvatima u novom spletu međunarodnih okolnosti.

“Metternich je bio svjestan da bi kolaps turske vlasti na Balkanu vodio do stvaranja nezavisnih slavenskih država na južnoj granici Austrije, koja je ionako bila bremenita predviđanjem uznemirujućih događaja. Južna područja Austrijskog Carstva (*Austrian Empire*)

bila su pretežno nastanjena Slavenima. Srpska ekspanzija mogla je dovesti do stvaranja nove i opasne situacije u kojoj bi Srbi, Hrvati i Slovenci unutar Carstva mogli tražiti jedinstvo sa svojim bližnjima - Slavenima južno od granice carstva. Ne bi bilo mudro pre naglašavati ovaj čimbenik 1820-ih, ali bilo je jasno da je neki osjećaj bratstva već postojao”.⁵⁷

Metternichova politika također se oslanjala na nesuglasice između Hrvata i Mađara. U spomenutom slučaju Hrvati se promatraju iz zapadne perspektive Austrijskog Carstva, a *Povijest svijeta (The History of the World)* više je zainteresirana za područja Monarhije bliža istoku Europe. Tekst kaže da su Rumunji i Hrvati bili manjine unutar Ugarske, koja je, različito od germanske Austrije, bila pretežno slavenska. Stav mađarskih čelnika **Lajosa Kossutha** i **Ferenc Deáka** okarakteriziran je kao ne osobito liberalan prema Hrvatima.⁵⁸

4.4. Ilirizam

Kao što je već rečeno, u stranoj povijesnoj literaturi ignoriraju se procesi lokalnog značenja pa to vrijedi i za Hrvatski narodni preporod. Drukčiji je, međutim, odnos prema programu koji je imao internacionalno značenje, a takav je bio ilirizam. S obzirom na to da je program donekle bio ostvaren gotovo stoljeće kasnije, a južnoslavenska zajednica aktualan problem u vrijeme pisanja radova o kojima se ovdje govori, ne čudi što zamisli iliraca nisu završile u ropotarnici europske povijesti.

Odlomak *The South Slavs* u udžbeniku *Modern European History*, objavljenom 1997., pod pojmom *Illyrism* izdvaja kratki sažetak o onome što bi trebalo reprezentirati ovaj pokret: “Postojao je zajednički jezik i neovisna Srbija. **Ljudevit Gaj** počeo je zagovarati jedinstvo katoličkih Hrvata i pravoslavnih Srba u Monarhiji sa Srbijom da bi se stvorila Ilirska država.”

Tekst razlikuje još jedan politički program kojim se predlagalo rješenje hrvatskog statusa u Ugarskoj. Protumađarski orijentirani Hrvati zagovarali su odvojenu hrvatsku jedinicu unutar Monarhije (*Empire*). Iako je vlada poticala takva nastojanja, jer su stavljala Mađare u neprilichnu situaciju, ona su bila potencijalno opasna za Monarhiju jer su mogla prerasti u potporu Iliriji i dovesti do narušavanja njezine relativne stabilnosti.⁵⁹ Hrvatsko-mađarski odnosi zauzimaju dosta prostora u britanskoj povijesnoj literaturi i postaju okosnica obavijesti o Hrvatskoj od prve polovice 19. stoljeća. Članci istražuju dvostruka nastojanja nacionalnih političara u Ugarskoj: mađarsku dominaciju s jedne strane i pokušaj očuvanja nacionalnih identiteta, a prema tome i hrvatskog, s druge strane.

4.5. 1848.-1849.

Nedvojbeno je da su stranim povjesničarima politički programi vrlo zanimljiv proizvod hrvatskoga društvenog života prve polovice 19. stoljeća. Ako se prilike obrađuju sa stajališta bečkog središta, teško je razumjeti zašto su Hrvati ostali razočarani carskim pritiskom nakon 1849.

⁵⁷ R. F. LESLIE, *The Age of Transformation 1789-1871*, New York - Evanston, 1967., 168.

⁵⁸ E. WRIGHT, *History of the World - Last Five Hundred Years*, 411.

⁵⁹ Stuart MILLER, *Modern European History*, London, 1997., str. 102.

Kakvo je prema tome poimanje hrvatskih prilika tijekom revolucionarnih pokreta u Europi u pojedinim povijesnim priručnicima?

Britanska historiografija drži pokret 1848. značajnim ne samo za Habsburšku Monarhiju, nego i neizostavnom prijelomnicom hrvatske nacionalne povijesti. To znači da će rječnici, enciklopedije ili kronologije u člancima o Hrvatskoj uvrstiti obavijesti o godinama 1848. i 1849. Događaji se označavaju kao *pobuna protiv ugarske vlasti*, kao *Jelačićeva invazija na Ugarsku*⁶⁰ ili pak kao *hrvatski pokušaj odcjepljenja*.⁶¹ Pozadinom revolucionarnih zbivanja u Hrvatskoj drže se međunacionalni sukobi mađarskog i najbrojnijeg nemađarskog naroda u Ugarskoj - Hrvata. U takvim je okolnostima o Hrvatima stvorena slika kao o službenicima habsburške vlasti. Kad literatura primjećuje dvostruki stav ugarske vlade - najprije ona traži vlastitu autonomiju u habsburškom carstvu, a s druge strane ignorira interese ostalih nacija unutar Ugarske - među zapostavljenim manjinama uz Čehe, Slovake, Slovence i Rumunje, istaknuti su Hrvati. Oni su postali glavno sredstvo habsburške politike koja je manipulacijama i korištenjem nacionalnih neslaganja pokušala održati carstvo na okupu.⁶² Treba primijetiti da izdanja objavljena 1990-tih posvećuju više pažnje hrvatsko-mađarskim odnosima, rabeći pritom oštiri ton i prema hrvatskoj i prema mađarskoj strani.

Izvori su koristan pokazatelj o tome kakav su objektivno položaj zauzimali Hrvati u Monarhiji toga vremena. Jer dinastija je bila spremna napustiti Jelačića čim bi Mađari ostali unutar granica legalnih zahtjeva. Ako su Mađari željeli proširiti svoju kontrolu nad Hrvatskom, bili su prisiljeni prihvatiti načelo lojalnosti kruni. Alternativa je bila dopustiti autonomiju Hrvatima i nastaviti izazivati habsburšku dinastiju. U svemu tome Jelačić je prvenstveno *vladin čovjek*. Bečka je vlada poslala grofa Josipa Jelačića u vojni pohod s hrvatskim nacionalnim postrojbama koje su se zaratile protiv buntovnih Mađara (*Hungarians*). Ali pobunjenički vojni pohod na Mađarsku istovremeno se promatra kao posljedica sve većih hrvatskih zamjerki mađarskoj dominaciji.

Opisujući ozbiljnost pobuna 1848. u Habsburškoj Monarhiji *The History of the World* izdvaja revolucije u Pragu, Budimpešti i Beču. Hrvatsko je neslaganje s Mađarima pomoglo gušenju nacionalno-liberalnih prevrata u Beču i napose u Ugarskoj. Pojedinsti hrvatsko-mađarskog spora u ovom izvoru nisu zabilježene. Sve što je rečeno o Hrvatima odvija se izvan hrvatskih granica: njezin upravitelj (*Governor*) Jelačić osigurao je vojnu pomoć Beču, hrvatske su vojne jedinice zajedno s austrijskima početkom 1849. ušle u Ugarsku. Nakon nekoliko mjeseci ova se skupina u sastavu jedne od najjačih vojski svoga vremena iz Ugarske morala povući.⁶³

Osim titulama *governor* i *governor-general* Jelačića literatura oslovljava hrvatskom titulom *bana*, s objašnjenjem ili bez objašnjenja banske funkcije. Iako *Dictionary of the World History* u članku o Hrvatskoj precizno spominje da je "ban najviši dužnosnik izvršne vlasti izabranog Sabora", uskoro zatim jednog takvog bana, Jelačića, naziva ugarskim vojnikom (*Hungarian soldier*). "Patriot i odan caru Jelačić je, u rujnu 1848. prvi put ušao u Ugarsku (*Hungary*). Njegova je invazija imala preduhitriti tamošnje snage koje su pripremale pomoć bečkoj revoluciji".⁶⁴ Takav pristup zanemaruje pojedinsti iz hrvatsko-mađarskog sukoba i razumije isključivo pobude bečke politike.

Za razliku od teksta spomenutog rječnika, koji pripada literaturi 70-ih, novija *Modern European History* objavljena 1997. objašnjava osobitosti hrvatsko-mađarskog antagonizma. "Ugarski nacionalni sabor, između ostalog, odučio je inkorporirati Hrvatsku i Transilvaniju. Pokušaji

⁶⁰ C. COOK, J. STEVENSON, *The Longman Handbook*, 87.

⁶¹ "Croatia", *The Guinness History Fact Book*, 110.

⁶² G. R. POTTER, *The New Cambridge Modern History*, 727.

⁶³ E. WRIGHT, *History of the World- Last Five Hundred Years*, 412.

⁶⁴ "Croatia", *Dictionary of World History*, 404.

⁶⁵ S. MILLER, *Modern European History*, 114.-116.

jezične i upravne uniformnosti naišli su na hrvatski i rumunjski otpor te je otvoren krug okruţnosti s obje strane." Jelačića se opisuje kao bjesomućnog antimadarskog upravitelja Hrvatske i Transilvanije (!). U jeku *mađarskog ekstremizma*, kako suvremenim izrazima tekst naziva tamošnje prilike, ističe se da je Jelačić obnašao funkciju "na čelu vlasti u Ugarskoj od listopada 1848".⁶⁵ Ovdje se vjerojatno misli na Jelačićevu duţnost carskog vojnog zapovjednika.

The New Cambridge History Book vrlo iscrpno analizira uzroke i tijek pokreta 1848. Sukob između Mađara i nemađara u Ugarskoj proizašao je iz mađarskog zahtjeva za proširenjem utjecaja mađarskog jezika u javnom životu. Tekst naglašava oporbeni stav Hrvata koji su shvatili da će biti smješteni u podređeni položaj ako bi neutralni latinski jezik bio zamijenjen mađarskim. Mlađa generacija Mađara naziva se šovinističkom. "Ekstremisti su željeli silom pretvoriti čitavo stanovništvo u Mađare".⁶⁶ Hrvati su doživljeni kao predvodnici protumađarizacijskog otpora. Tvrdi se da je hrvatska nacionalna osviještenost snaţno bila potaknuta francuskom upravom u Napoleonovom *Kraljevstvu Ilirije*. Nadalje, hrvatski se *žestoki nacionalizam* drţi *gotovo patološki antimadarskim*; san o Velikoj Hrvatskoj (*Great Croatia*), odvojenoj od Ugarske uključivao je Dalmaciju i sporne slavonske ţupanije (*disputed counties of Slavonia*). Epitet *velika* obično sadrţi negativnu konotaciju i upozorava na politiku svojatanja stranog teritorija. Objašnjenje o tome koja područja podrazumijeva *Velika Hrvatska* govore zapravo o neagresivnosti *hrvatskih nacionalista*, ali to moţe biti jasno samo onome tko poznaje povijest Kraljevstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Isti izvor navodi da je drukčiji stav iznio *širokoumni Ljudevit Gaj*, duhovni pokretač novog pokreta, koji je njegovao viziju još prostranije nenacionalistički obojene *Ilirije*. Podrţavanje hrvatskog pokreta od Beča tumači se namjerom vlasti da Hrvate iskoristi kao oruţje protiv buntovnih Mađara (*Magyars*). Međutim, kad je reţim uočio opasne implikacije *ilirske doktrine*, nastavo je poticati Jelačića i "hrvatski nacionalizam koji zapravo nije niti trebalo stimulirati".⁶⁷

U tekstu je dotaknut i odnos Hrvata i Srba. Srpski nedostatak entuzijazma za *ilirizam* objašnjava se njihovim stavom da *Ilirija* predstavlja papističku zamku, iako je volja za savezništvom protiv Budimpešte bila dovoljno jaka.

Početak pokreta Hrvata u proljeća 1848. shvaćen je kao dio antimadarskog gibanja svojstvenog još Rumunjima u Transilvaniji, Slovencima iz Kranjske te Srbima s granice. Jer svi su oni zahtijevali autonomiju, isključivo izravnu podloţnost Beču, te ukidanje feudalnih obveza.⁶⁸

Tekst se zatim usredotočuje na probleme između Austrije i Mađarske. Jelačića se prati u funkciji zapovjednika austrijske carske vojske, a njegova je odanost postala primjerom vjernosti kruni. Objavljivanje *Oţujskog ustava* 1849. koji je predvđao nepodijeljeno jedinstveno *Austrijsko Carstvo*, postao je izazov "za austrijske ustavnjake, za Italiju i za Ugarsku; za svakoga zapravo, osim za Jelačića, premda je patent i njemu dao mnogo manje nego li je očekivao". Tekst upozorava na drţavno-pravni status Hrvatske u tom trenutku: patent je formalno umnoţio krunovine (*Crownlands*) koje su tvorile Habsburšku Monarhiju (*Austrian Empire*). "Ugarsko kraljevstvo bilo je jedna od tih krunovina, Hrvatska sa Slavonijom i Rijekom druga, Transilvanija ... treća. Obje posljednje bile su potpuno ovisne o Ugarskoj".⁶⁹

Konačno, nakon što je u siječnju 1853. donesen *Definitivum*, patent koji je potvrđivao prijašnje teritorijalno i političko uređenje, hrvatsko je nezadovoljstvo postalo osjetno. Autor ovog teksta čak je uvrstio slavnu rečenicu koja je izražavala stav Hrvata prema odlukama reţima: "Primjedba

⁶⁶ C. W. CRAWLEY, *The New Cambridge Modern History*, Voll. IX, *War and Peace in an Age of Upheaval 1793-1830*, London - New York, 1965., 408.

⁶⁷ C. W. CRAWLEY, *The New Cambridge Modern History*, 409.

⁶⁸ J. P. T. BURY, *The New Cambridge Modern History*, Voll. X, *The Zenith of European Power 1830-1870*, London - New York, 1960., 402.-403.

⁶⁹ *Isto*, 527.

hrvatskog čelnika ugarskom prijatelju postala je čuvena: 'Ono što ste vi dobili za kaznu, nama je dano kao nagrada ...' Hrvati su bili potpuno nezadovoljni shvativši da su umjesto središnjeg mjesta u trojedinoj kraljevini (*Trium kingdom*), Hrvatska, Dalmacija i Vojna granica zadržane razjedinjene ... pod centraliziranom upravom te da administraciju, ne manje nego u Ugarskoj, ne vode domaći ljudi. *Definitivum* je podijelio Hrvatsku u šest oblasti (*Regierungsbezirke*), pod upraviteljem imenovanim od Beča. Stigla je komisija za provjeru službenika. Oni koji nisu odgovarali standardima, otpušteni su, ako je uzrok bio politički, ili su poslani u škole naučiti njemački jezik. *Bachovi* husari navalili su na Hrvatsku jednako nepoštedno kao i na Ugarsku. Jelačiću je dan položaj upravitelja (*Statthalter*), a on je bio utonuo u taj patetični posao, za koji je tada, isitni za volju, pokazivao više naklonosti nego li za politiku ili vojnu strategiju".⁷⁰

Uglavnom, Hrvate se u godinama 1848. i 1849. zamjećuje kao dionike austrijsko-mađarskog sukoba. Njihov je položaj važan ako Sabor, ban ili vojska participiraju u kombinacijama austrijskih ili mađarskih političkih rješenja. Koliko god se u odnosu prema ugarskom vodstvu (Kossuth, Batthyány, Deák) u literaturi osjeća stav spočitavanja,⁷¹ toliko je hrvatska inicijativa *ilirizam*, predstavljena potencijalno opasnom za Beč i Monarhiju. *Ilirizam* je definiran ili kao želja za nekim oblikom hrvatske autonomije ili kao okupljanje svih Južnih Slavena u opoziciju prema Pešti. Pri tome je mjesto predvodnika pripalo Zagrebu, odnosno banu. Osim *ilirizma* naznačena je Jelačićeva federalistička koncepcija.⁷² Na tome analiza *hrvatskog pitanja* 1848. završava. Sve ostalo jest ugarski problem ili habsburški interes i pripada samo posredno hrvatskoj povijesti. U kalkulacijama između Beča i Pešte Hrvati su ostali u položaju kapi koja će prelitati čašu bečko-peštanske isključivosti. Zato postaju britanskim povjesničarima bitnim čimbenikom revolucionarnih previranja. Što se u tom vremenu događalo na hrvatskim područjima, odnosno što *zahtijeva narod*, teško možemo pronaći u tom tipu literature. Sličan je pristup hrvatskim prilikama i za drugu polovicu 19. stoljeća. Literatura se redovito bavi političkim programima i neriješenim nacionalnim pitanjima u Hrvatskoj, prebacujući težište s hrvatsko-mađarskih odnosa na približavanje Hrvata zajednici s južnoslavenkim narodima.

ZAKLJUČAK

Uпитamo li se za koja područja hrvatske povijesti postoje podaci u britanskoj povijesnoj literaturi te kako je predstavljena njezina prošlost i kulturni identitet, možemo zaključiti: povijesne enciklopedije, rječnici i slična pregledna izdanja donose pojedinačne i nepovezane podatke o najranijoj hrvatskoj prošlosti. Potraga za podacima o srednjem vijeku, o ulasku Hrvatske u zajedničku državu s Ugarskom, prihvaćanju habsburške krune i razdoblju turske vladavine nad većinom hrvatskog područja, svodi se na povremeno nabranje nepovezanih činjenica. U odnosu na ranija razdoblja, povijest 19. stoljeća kvalitetnije je zastupljena, ali i dalje možemo govoriti samo o pristupu hrvatskom problemu iz perspektive moćnijih političkih čimbenika kojima su hrvatski krajevi jednim dijelom pripadali u nekom trenutku svoga povijesnog razvoja. Od lokalnih hrvatskih prilika literatura redovito spominje one specifične pojave i procese koji su se odrazili na područja izvan Hrvatske. Spomenimo funkcioniranje Vojne granice, velikašku obitelj Zrinski, uskočko pitanje, Ilirske provincije, politička previranja 1848. i 1849., tj. one događaje koji su u tekstu posebno analizirani. U svakom slučaju, hrvatska je prošlost nedovoljno poznata. Pogrešne interpretacije do kojih se može doći na temelju literature jednak su problem kao i nepostojanje potrebnih podataka. Bez novih i kvalitetnih članaka o Hrvatskoj u budućim izdanjima povijesnih leksikona i rječnika uzaludno je očekivati da će čitatelj valjano i objektivno rekonstruirati hrvatsku povijest.

⁷⁰ *Isto*, 537.

⁷¹ Dvostruka ugarska politika s jedne je strane zahtijevala ugarsku samostalnost, a s druge je strane ostajala rezervirana spram težnji nemadarskih naroda u vlastitom dvorištu.

⁷² R. F. LESLIE, *The Age of Transformation*, str. 270.-271.

Perception of Early Croatian History in the Contemporary British Historiography

Current British encyclopaedic and other similar editions that give general historical information give only piecemeal and incomplete data about the earliest period of Croatian history. Information about Croatian mediaeval history (creation of the Hungarian-Croat kingdom, Croatian acceptance of the Habsburg rule, period of Ottoman Turks occupation of Croatian areas) is also limited and incomplete. Much more information is given on Croatian 19th century history but Croatian history is still observed only as an element in the history of more important political entities which ruled Croatian territories during that period. Historical events and developments in Croatia are mentioned only if they also had an influence on developments outside Croatia (Military border, Zrinski magnate family, Uskoks of Senj, Illyrian provinces, 1848-1849 revolution). Obviously Croatian history is still largely unknown to British historians and public. Much information is missing and the existing information can lead to wrong conclusions about Croatian history. Without new and more comprehensive articles on Croatia in the future British historical editions it is highly unlikely that British reader will get an objective picture of Croatian history.